

ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗАКАРПАТТЯ

Г.В. Спаський¹, А.В. Гаврилова²

¹ доктор економічних наук

^{1, 2} Закарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція
просп. Свободи, 17, с. Велика Бакта Берегівського р-ну Закарпатської обл., 90252, Україна
e-mail: ¹ gszpassky@kmf.uz.ua

Надійшла 19.05.2017

Мета. Визначити інвестиційні пріоритети сучасного розвитку аграрних підприємств Закарпаття. Формування пропозицій для створення сприятливого інвестиційного клімату як важливої конкурентної переваги подальшого економічного та інноваційного розвитку. **Методи.** Монографічний, розрахунковий, математико-статистичний. **Результати.** Ефективне інвестування гарантує швидку реакцію аграрних підприємств на вплив чинників зовнішнього і внутрішнього середовищ. Вміле використання різноманітних джерел інвестування, розблокування кредитування аграрних підприємств, поліпшення інвестиційного клімату, недопущення масових банкрутств, розв'язання структурних і соціальних проблем, збереження власного та нарощування інноваційного потенціалу розвитку й інвестиційної привабливості — основні пріоритети розвитку аграрних підприємств області. **Висновки.** Головними напрямками в розв'язанні проблем розвитку сільських територій Закарпаття є радикальні зміни щодо адміністративно-територіального управління та устрою. Це сприятиме реалізації всіх можливостей і ресурсів сільських територій прикордонного регіону в суспільному розвитку, удосконаленню структури сільського землекористування.

Ключові слова: інвестиційні пріоритети, аграрні підприємства Закарпаття, пріоритетні напрями розвитку сільського господарства, джерела інвестування, спеціалізація.

<https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201806-11>

Аграрний сектор Закарпаття має нагальну потребу в інвестуванні інноваційних та інформаційних технологій, ресурсного, технічного програмного забезпечення, а також у пріоритетному розвитку продовольчих ринків та інфраструктури. Оскільки в цих

питаннях аграрний сектор значно відстає від промисловості.

Розвиток аграрного сектору економіки області неможливий без реального інвестування, поповнення основного капіталу, реструктуризації всієї фінансово-інвестиційної

сфери та створення сприятливого інвестиційного клімату.

Конкурентоспроможність аграрного виробництва в регіонах України залежить від його інвестування. Інвестиції потрібні аграрним підприємствам для переходу до стабільної господарської діяльності, переобладнання виробництва та для поліпшення якості виробленої продукції.

Економічна наука прогнозує результати трансформації інвестиційної сфери, обґрунтовує пріоритетні напрями інвестиційної діяльності аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленню наукових засад інвестування в аграрний сектор економіки присвячено роботи вчених-економістів У. Шарпа, Г. Александера, Д. Бейлі [1], О.М. Гаврилюка [2], М.Я. Дем'яненка [3], С.М. Кваші [4], М.О. Мармуль [5], Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка, М.Й. Маліка [6], Г.М. Підлісецького [7], В.Я. Месель-Веселяка [8] та ін. Однак не всі питання цієї сфери до кінця вирішено.

Досвід розвинених країн світу свідчить про те, що жодна з них не досягла значних результатів без залучення коштів вітчизняних і зарубіжних приватних інвесторів. Для підприємств інвестиції означають модернізацію і технічне переоснащення. Впровадження енерго- й ресурсощадних технологій сприяє зменшенню частки матеріальних витрат у структурі собівартості, підвищенню оплати праці, розвитку виробництва конкурентоспроможної продукції. Для економіки загалом це означає насичення ринку високоякісною продукцією, зростання сукупного попиту, збільшення споживчих витрат, дохідної частини валового внутрішнього продукту [2].

Поліпшення інвестиційного клімату і підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення аграрного сектору є важливою проблемою. У сільському господарстві впродовж останніх десятиліть не забезпечувалося розширене відтворення основного капіталу, поступово зростала його зношеність. Тому необхідною умовою нарощування обсягів сільськогосподарської продукції, створення сприятливих умов для здійснення комплексу робіт у рослинництві та тваринництві є збільшення обсягів інвестицій

і нарощування виробничого потенціалу підприємства [4].

Автор [3] порушив питання щодо правомірності формування прибутку за рахунок безкоштовного залучення коштів у власність підприємства, тобто через механізм державної підтримки аграрних підприємств.

Мета досліджень — визначення інвестиційних пріоритетів сучасного розвитку аграрних підприємств Закарпаття. Формування пропозицій для створення сприятливого інвестиційного клімату як важливої конкурентної переваги подальшого економічного та інноваційного розвитку.

Результати досліджень. Сільське господарство Закарпатської області перебуває в кризовому стані. Стагнаційні процеси зумовлені причинами довготермінового характеру. Основними з них є: низька дохідність і збитковість виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, відсутність державної підтримки фермерських господарств, збутових кооперативів, ринкової та соціальної інфраструктури, занижені ціни на продукцію сільського господарства. Соціальна інфраструктура села стрімко деградує, не розв'язуються проблеми суспільно-економічної активізації низинних, гірських і передгірських територій області.

За таких обставин залишається низькою ефективність використання земельних ресурсів.

Урожайність основних сільськогосподарських культур є в кілька разів нижчою, ніж у розвинених країнах. Продукція сільського господарства не відповідає міжнародним вимогам якості та безпеки, оскільки 92,4% її виробляється особистими господарствами населення, які обмежені матеріальними, фінансовими, технологічними та інформаційними ресурсами. Недостатньо уваги приділяється охороні землі від деструктивних впливів природного й антропогенного характеру. Результатом деградації сільськогосподарських угідь є низький рівень їх продуктивності. Виробництво валової продукції сільського господарства в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у Закарпатській області останніми роками становило в середньому 426 євро, тоді як у країнах ЄС — понад 2 тис. євро [9] (рисунк).

Структура посівних площ Закарпаття: ■ — зернові; ■ — картопля та овочі; ■ — кормові; ■ — технічні

Розв'язання накопичених проблем і подальший розвиток сільського господарства Закарпаття вбачаються у створенні умов, за яких зростатиме конкурентоспроможність галузі, що сприятиме повній зайнятості населення. Будуть створені оптимальні агроландшафти, раціонально використовуватимуться земельні ресурси, здійснюватиметься захист навколишнього середовища.

До складу аграрного сектору області входять понад 1700 суб'єктів господарювання, зокрема більше 1400 фермерських господарств, близько 220 господарських товариств, більше 80-ти підприємств інших форм господарювання.

Сільське господарство області становить майже 18% від регіональної валової продукції і забезпечує сировиною харчову галузь. Питома частка області в загальному обсязі валової продукції становить 1,7%.

Пріоритетними напрямками розвитку аграрного сектору економіки області є виробництво картоплі, зернових і зернобобових культур, овочів, плодів, винограду, малини, тютюну, соняшнику, молока, м'яса (яловичини, свинини, баранини) та вовни.

Перейти до стабільного економічного зростання можна за збільшення інвестицій у сільське господарство досліджуваної території, поліпшення її інвестиційно-інноваційного забезпечення.

Ефективне інвестування гарантує швидку реакцію аграрних підприємств на вплив чинників зовнішнього і внутрішнього середовищ. Уміле використання різноманітних джерел інвестування, розблокування

кредитування аграрних підприємств, поліпшення інвестиційного клімату, недопущення масових банкрутств, розв'язання структурних і соціальних проблем, збереження власного та нарощування інноваційного потенціалу розвитку й інвестиційної привабливості — це основні пріоритети розвитку аграрних підприємств області.

Дослідженнями встановлено, що на сучасному етапі для інвестиційної діяльності аграрних підприємств Закарпатської області характерні: низький рівень взаємозв'язку між валовою доданою вартістю, забезпеченою підприємствами галузі, та інвестиціями в сільське господарство; недостатній вплив здійснюваних інвестицій на зростання виробництва сільськогосподарської продукції; відставання обсягів інвестицій від темпів вибуття основних засобів у підприємствах аграрного сектору економіки.

Валова додана вартість є основним джерелом коштів для здійснення інвестицій, частка яких має становити до 20% її обсягу.

У сільськогосподарських підприємствах Закарпаття динаміка відповідного співвідношення за 2005–2015 рр. є надто нерівномірною (табл. 1).

Так, у 2005 р. частка інвестицій у підприємства аграрного сектору у валовій доданій вартості сільського господарства становила 1,7%, 2010 — 0,4; 2015 р. — 4,1%. Тобто значне зростання частки інвестицій у валовій доданій вартості сільського господарства спостерігається лише в короткостроковий період. На нашу думку, воно може бути зумовлене потребою в оновленні матеріально-технічної бази на тлі певної економічної стабілізації аграрного виробництва. При цьому невідповідність динаміки інвестицій і валової доданої вартості свідчить про обережність власників щодо їх здійснення.

Тенденція до розриву між здійснюваними інвестиціями та зростанням виробництва сільськогосподарської продукції проявляється впродовж 2005–2015 рр. Це підтверджується при порівнянні показників продукції сільського господарства й інвестицій в аграрний сектор області. Інвестиції в сільське господарство зросли з 18,1 млн грн у 2005 р. до 65,5 млн грн у 2015 р., тобто в 3,6 раза (див. табл. 1). Виробництво продукції сільського господарства зросло

1. Динаміка валової доданої вартості та інвестицій у сільське господарство Закарпатської області

Показник	Рік										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Валова додана вартість сільського господарства (у фактичних цінах 2010 р.), млн грн	1088	1268	1360	1636	1656	11667	13436	15410	15830	17748	15795
Інвестиції в основний капітал сільського господарства (у фактичних цінах 2010 р.), млн грн	18,1	24,2	48,5	39,4	57,1	46,7	44,7	45,8	46,7	41,2	65,5
Валова продукція сільського господарства (у порівняльних цінах 2010 р.)	3665,4	3739,3	3755,1	3766,7	3788,9	3838,3	3998,9	4207,3	4312,9	4308,3	4095,9
Джерело: Статистичний щорічник Закарпаття (2015 р.), Головне управління статистики в Закарпатській області (2016 р.) [9].											

з 3665,4 млн грн до 4095,9 млн грн відповідно, тобто на 111,7%.

Дослідженнями встановлено, що причинами такої невідповідності є несприятливі кон'юнктура міжнародних ринків, яка не забезпечувала випереджальну окупність інвестицій у засоби виробництва, та вплив валютного курсу, який міг негативно позначитися на показниках обсягу реальних інвестицій. Крім того, певну роль відіграють інституційні умови, які й досі обмежують стимули до інвестиційної діяльності малих підприємств.

Слід зазначити, що рівень зростання аграрного виробництва потрібно розглядати як головний індикатор ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності в аграрних підприємствах області. Зростання інвестицій перевищує зростання валової продукції більш ніж у 3,5 раза.

Визначальним напрямом розвитку сільськогосподарських підприємств є істотне підвищення їхньої ефективності та зміцнення фінансово-інвестиційного становища.

Що стосується фермерських господарств, то очікується не стільки зростання їх кількості, скільки збільшення площ землекористування за рахунок оренди чи купівлі.

Доцільно максимально використати наявні можливості для розвитку органічного сільського господарства. Важливо передбачити надання державної підтримки його

впровадженню, забезпечити компенсацію витрат на проведення сертифікації, аналізів, контролю; сприяти просуванню органічної продукції на ринки.

Розвиток сільського господарства в регіоні має здійснюватися в таких напрямках:

- низинна зона — виробництво зерна, картоплі, овочів, плодів, винограду; молочно-м'ясне скотарство, свинарство;
- передгірська зона — виробництво зерна, картоплі; м'ясо-молочне скотарство;
- гірська зона — вівчарство; м'ясо-молочне скотарство; економічно рентабельно вирощувати картоплю, малину, однорічні та багаторічні трави на корми.

З урахуванням особливостей гірських територій можна сформувати власну модель функціонування «органічних» агрогосподарств на основі самобутніх технологій генезису тваринницької продукції, відмінних від традиційних. Є сприятливі умови для виробництва екологічно чистої м'ясної і молочної продукції та збереження генофонду гірсько-карпатської породи овець, буро-карпатської породи великої рогатої худоби.

Попри те, що в господарствах населення виробляють велику частку сільськогосподарської продукції, там немає належної заготівельно-збутової мережі. Наявні заготівельні пункти переробних підприємств не відповідають потребам сьогодення, не

забезпечують умов формування товарних обсягів якісної продукції та сприятливих закупівельних цін. Тому в основі розбудови ринкової інфраструктури має бути створення в сільській місцевості обслуговуючих кооперативів. Формування мережі плодоовочевих, молочарських, м'ясних, сервісних та інших об'єднань дрібних товаровиробників сприятиме створенню додаткових робочих місць і зайнятості населення.

Серед причин інвестиційної непривабливості можна назвати повільні темпи реформування регіональної економіки, недосконалість законодавчої бази, нераціональний розподіл внутрішніх інвестицій приватних і державних, високі податки, надмірне регулювання та заполітизованість економіки області.

Нині на економіку регіону впливають складні європейські та внутрішні економічні процеси. Відплив капіталу, зростання недовіри до банківської системи, скорочення кредитування — усе це негативно позначилося на розвитку всіх видів економічної діяльності і знизило попит на продукцію.

Інвестиційна діяльність у сільськогосподарських підприємствах вирізняється особливістю, складністю та багатогранністю, оскільки саме в ній поєднуються інтереси всіх суб'єктів господарювання [5].

Конкурентоспроможність аграрного виробництва в будь-якому регіоні України залежить від його інвестиційної діяльності. Інвестиції потрібні підприємствам для переходу до стабільної господарської діяльності, переоснащення виробництва та для поліпшення якості продукції. Інвестиції

є важливим джерелом формування фінансово-кредитних ресурсів країни, усунення локальних диспропорцій [6].

Важливою ознакою ефективності інвестиційної діяльності є інвестиційна активність. Інвестиційна активність аграрних підприємств виявляється в їхній дієвій, цілеспрямованій і результативній діяльності щодо залучення інвестицій з усіх внутрішніх і зовнішніх джерел та в ефективному використанні залучених інвестиційних ресурсів. Для сільськогосподарських підприємств особливо актуальною стала проблема вибору й пошуку джерел інвестицій [7].

У процесі дослідження ефективності інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств Закарпатської області нами було виокремлено 4 типи спеціалізації аграрних формувань. За розрахунками, найбільшу питому частку (50,7%) у загальній кількості сільськогосподарських підприємств мають формування, які спеціалізуються на виробництві зерна, плодів, винограду та формування зерново-м'ясного напрямку.

Інвестування сільськогосподарських підприємств кожного типу спеціалізації наведено в табл. 2.

Найбільше інвестицій з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь вклали підприємства, що належать до виноградного та зерново-м'ясного типів спеціалізації, відповідно 599,6 та 358,0 грн. Що стосується підприємств інших типів спеціалізації, то в них залучено менше інвестицій.

Для подальшого розвитку аграрних підприємств регіону слід постійно здійснювати

2. Інвестування аграрних підприємств Закарпатської області різних типів спеціалізації на кінець 2015 р. (у середньому на підприємство)

Тип спеціалізації	Інвестиції з розрахунку на			Прибуток на 1 га сільсько-господарських угідь	Рівень рентабельності, %	
	1 підприємство, тис. грн	1 га сільсько-господарських угідь	1-го сільсько-господарського працівника		основної діяльності	інвестицій
		грн				
Зерновий	469,6	214,3	1,6	173,4	10,2	80,9
Зерново-м'ясний	922,3	358,0	5,8	77,8	3,7	21,7
Плодовий	715,7	164,7	5,4	267,6	16,2	91,3
Виноградний	1474,1	599,6	6,3	397,5	16,9	66,3
Джерело: Власні розрахунки.						

моніторинг змін та вносити відповідні корективи. Передусім потрібно відновити довіру інвесторів та населення, проводити більш виважену діяльність банків і підприємств, що буде гарантією для забезпечення стабільності кредитних та інвестиційних ринків. Потрібно відрегулювати економічні відносини в державі так, щоб вони забезпечували еквівалентний обмін продукції між сільським господарством та іншими сферами економіки.

З огляду на традиції та природно-кліматичні умови розвиток сільськогосподарського виробництва має здійснюватися в таких напрямках: виробництво картоплі, високоякісного зерна; овочівництво; городництво і садівництво; виноградарство; молочне і м'ясне скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво, звірівництво; племінна справа, селекція, насінництво. Підвищення врожайності досягатиметься за нових аграрних технологій, поглиблення селекційно-племінної роботи, біологічного поступу, концентрації виробництва, спеціалізації та розвитку кооперації. Це дасть змогу призупинити спад, стабілізувати та нарощувати обсяги сільськогосподарської продукції, що сприятиме повноцінному забезпеченню продуктами харчування не лише місцевого населення, а й великого контингенту відпочивальників.

В аграрних підприємствах потрібно сконцентрувати інвестування на впровадження високопродуктивних інноваційних, біо- та нанотехнологій, налагодження випуску ефективних хімічних засобів захисту рослин і тварин, оновлення й модернізацію виробництва. Потрібні, як ніколи, прямі державні інвестиції для забезпечення реалізації пріоритетів розвитку селекції та насінництва, племінної справи в тваринництві.

В умовах обмеженості внутрішніх фінансових ресурсів розв'язання проблеми достатнього фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності потребує пошуку перспективних джерел фінансування, серед яких: створення венчурних фондів через ефективне залучення коштів корпоративного сектору економіки з відповідними державними гарантіями для фінансового забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності; використання банківського кредитування та іноземних інвестицій [1].

Відновлення кредитування можна забезпечити в тому разі, якщо воно супроводжуватиметься заходами для подальшої стабілізації та оздоровлення всієї фінансово-економічної системи. Крім цього, при затвердженні кредитної політики слід визначити оптимальні розміри відсоткової ставки за кредитами; врегулювати питання застави; забезпечити страхування ризиків сільськогосподарських та інших позичальників; удосконалити процедуру надання кредитів і переглянути перелік супровідних документів.

Пропонується відродити маркетингову діяльність аграрних підприємств, де слід оцінювати, порівнювати та вибирати ефективні канали збуту продукції та надання послуг. Практикувати різноманітні варіанти розвитку, використовувати факторингові, форвардні контракти, біржову торгівлю, аукціони, нарощувати експорт продукції в Європу.

З позиції менеджменту потрібно розглядати альтернативи розвитку та вибирати оптимальні стратегії на основі детальнішого аналізу діяльності аграрних підприємств в умовах зміни операційних циклів, зовнішнього та внутрішнього середовищ; вміло та оперативно управляти оборотними активами та ліквідністю, запасами, транспортом за логістичними схемами. Слід спрямовувати інноваційну діяльність на створення, освоєння, випуск і поширення принципово нових видів продукції на основі запровадження біо- та ресурсощадних технологій, сприяти поліпшенню соціального розвитку й екологічного середовища, нарощувати експортний потенціал [10, 11].

Використовуючи різноманітні джерела інвестування, потрібно акумулювати та раціонально використовувати залучені і власні кошти згідно з виділеними пріоритетами розвитку, ширше запроваджувати передовий вітчизняний і зарубіжний досвіди формування інвестиційних площадок. Під інвестиційні площадки на практиці доцільно виділяти матеріально-майнові активи: земельні ділянки, об'єкти незавершеного будівництва, вільні виробничі потужності, цілісні майнові комплекси та інші об'єкти, які надаються інвестору на договірній основі для реалізації інвестиційного чи інноваційного проекту. У поточному році інвестиції зросли на 59% порівняно з минулим роком. Такі зміни загалом

зумовлені припливом капіталу, збільшенням на 9,1 млн грн іноземних інвестицій. Однак

банківське кредитування не стимулює аграрне виробництво області.

Висновки

Головними напрямками в розв'язанні проблем розвитку сільських територій Закарпаття є радикальні зміни щодо адміністративно-територіального управління та устрою. Це сприятиме реалізації всіх можливостей і ресурсів сільських територій прикордонного регіону в суспільному розвитку; удосконаленню структури сільського землекористування.

Залучення зовнішніх і мобілізація внутрішніх інвестицій, відновлення довіри інвесторів до населення можливі за умови, якщо більшість українських банків

посилить капіталізацію, здійснюватиметься більш виважена діяльність аграрних підприємств, що стане гарантією для забезпечення стабільності й нормалізації кредитних та інвестиційних ринків.

Формування сприятливого інвестиційного клімату в ринковій економіці відбувається на макро- і регіональному рівнях через подальшу оптимізацію сукупності політичних, правових, економічних, соціальних, організаційних, інформаційних, галузево- та регіонально-специфічних факторів.

Спасский Г.В.¹, Гаврилова А.В.²

^{1, 2} Закарпатская государственная сельскохозяйственная опытная станция НААН, просп. Свободы, 17, с. Большая Бакта Береговского р-на Закарпатской обл., Украина; e-mail: ¹gszpassky@kmf.uz.ua

Інвестиційні пріоритети сучасного розвитку аграрних підприємств Закарпаття

Цель. Определить инвестиционные приоритеты современного развития аграрных предприятий Закарпаття. Формирование предложений для создания благоприятного инвестиционного климата как важного конкурентного преимущества дальнейшего экономического и инновационного развития. **Методы.** Монографический, расчетный, математико-статистический. **Результаты.** Эффективное инвестирование гарантирует быструю реакцию аграрных предприятий на влияние факторов внешнего и внутреннего пространств. Умелое использование разных источников инвестирования, разблокирование кредитования аграрных предприятий, усовершенствование инвестиционного климата, недопустимость массовых банкротств, решение структурных и социальных проблем, сбережение собственного и наращивание инновационного потенциала развития и инвестиционной привлекательности — основные приоритеты развития аграрных предприятий области. **Выводы.** Главными направлениями в решении проблем развития сельских территорий Закарпаття являются радикальные изменения, касающиеся административно-территориального управления и устройства. Это будет

способствовать реализации всех возможностей и ресурсов сельских территорий пограничного региона в общественном развитии, усовершенствованию структуры сельского землепользования.

Ключевые слова: инвестиционные приоритеты, аграрные предприятия Закарпаття, приоритетные направления развития сельского хозяйства, источники инвестирования, специализация.

<https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201806-11>

Spaskyi G.¹, Havrylova A.²

^{1, 2} Zakarpatska state agricultural experimental station of NAAS, Svobody avenue, 17, Velyka Bakt, Beregovskiy region Zakarpatska oblast, Ukraine; e-mail: ¹gszpassky@kmf.uz.ua

Investment priorities of modern development of agrarian factories Zakarpattia

The purpose. To determine investment priorities of modern development of agrarian factories of Zakarpattia. Formation of offers for building congenial investment climate as important competitive advantage of the further economic and innovative development. **Methods.** Monographic, calculated, mathematical-statistical. **Results.** Effective investment secures fast response of agrarian factories on influence of factors of external and inner spaces. Skilful use of different sources of investment, unlocking of crediting of agrarian factories, development of investment climate, inadmissibility of mass bankruptcies, solution of structural and social problems, saving of own and overgrowth of innovative potential of development and investment appeal — are the basic priorities of development

of agrarian factories of the oblast. **Conclusions.** Mainstreams in solution of problems of development of village terrains of Zakarpattia are radical changes, concerning administrative-territorial control. It will promote implementation of all opportunities and resources of village terrains of boundary region in

social development, as well as structure of village land-use.

Key words: investment priorities, agrarian factories of Zakarpattia, priority trends in development of agriculture, sources of investment, specialization.

<https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201806-11>

Бібліографія

1. Шарп У., Александер Г., Бейлі Д. Інвестиції. Москва: ИНФА-М, 1997. 485 с.
2. Гаврилюк О.М. Інвестиційний імідж та інвестиційна привабливість України. *Фінанси України*. 2008. № 3. С. 79–93.
3. Дем'яненко М.Я. Фінансові чинники формування доходів у сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 18–20.
4. Кваша С.М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика. Київ: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2000. 252 с.
5. Мармуть Л.О. Основні принципи та особливості формування інвестиційної діяльності в аграрній сфері економіки. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ: РВПС України НАН України, 2008. Ч. 2. С. 288–289.
6. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем; за ред. Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка, М.Й. Маліка та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2013. 40 с.
7. Підлісецький Г.М. Економічні проблеми відтворення основного капіталу аграрного сектору. *Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку*. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2007. С. 158–163.
8. Стратегічні напрямки розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2012. 218 с.
9. Статистичний щорічник Закарпаття, 2015 р. Головне управління статистики у Закарпатській області. Ужгород, 2016. 546 с.
10. Ткачук В.А., Кульгачик О.М. Концептуальні засади формування соціальної сфери сільських територій. *Науковий вісн. Одеського ДЕУ*. 2008. № 3(59). С. 49–61.
11. Fisher P. Foring direct investment and goverments. New York. 1999. P. 134–136.